

SÁNDOR IVÁN

A korszak tekintete

Földényi F. Lászlónak és Gyáni Gábornak

„Könnyű logikusnak lenni,
de mennyire nehéz logikusnak
maradni egészen a végéig.”
(*Albert Camus*)

Nem az első világháborúról írok. Írtam róla többször, regényt is. Százéves hatásában keresem a korszak tekintetét.

Huizinga jegyzi fel, hogy egy korszak civilizációjára sokkal jellemzőbb az, ami a múlthoz köti, mint a jövő benne rejlő csírája. Ez így is van, ám a megrázó társadalmi-kulturális változások, s a hatásukra jelentkező sokmilliárdnyi személyes-lelki-érzelmi sajátosságok szétfelezhetik a korábbi struktúrákat, és „szétszóródó repeszkeik” újabb időtereket alakítanak ki.

Ez történt 1914–1918-ban. Ez történik 2018-ban is.

Próbálok összeilleszteni az újabb struktúrát kialakító „repeszdarabokat”. Segítenek a régmúltba visszanyúló előzmények. Ezekről is írok, s bennük a tudomány, a művészet szerepéről.

A múlt eseményei másképpen tudatosodnak a hajdan bennük élőkben, s másképpen azokban, akik az eltelt évtizedek tapasztalatainak birtokában tekintenek rájuk vissza. Tisza István nem gondolt arra, hogy aláírásával a százévnnyi jövő számára csatlakoztatja az országot ahhoz, amit I. Ferenc József 1914. június 28-án proklamációjában meghirdetett: „Bízom Ausztria-Magyarországnak önfeláldozó lelkesedéssel telt vitéz hadseregében. És bízom a mindenhatóban, hogy fegyvereinknek adja a győzelmet. Mindent megfontoltam és meggondoltam.”

Tisza nem tudhatta. Mi már jó ideje tudjuk. A tudomány visszatekintve összegezte. A művészet sejtéseit már annak előtte is jelezte.

Tapasztalat és látomás 1.

1498. Albert Dürer maga elé húzza János apostol könyvét: „Bizony mondom nektek, nem marad itt kő kövön, amit le nem rombolnának.” Néró kora. A keresztény-zsidó üldözések ideje. Caesareában egyetlen napon húszezer zsidót mészárolnak le a rómaiak. A legenda szerint a csodálatos módon megmenekült János apostolt Domitianus rövidesen Patmosz szigetére száműzi, kényszerunkára. Rabtársaival kőművesmunkát végez. Itt törnek rá látomásai – írni kezd.

Dürer ezernégyszáz évvel később olvassa az *Apokalipszis* könyvét. A tizenötödik-tizenhatodik század fordulója. Nyugtalanág. Félelem. Terjed a világvége-hangulat. Általános az erkölcsi-társadalmi válság. Kezdődik az inkvizíció. Savonarolát megégetik. A Habsburg- és a Valois-ház fegyveresei Itáliára rotnanak.

Dürer a saját korára ismer az Apostol könyvéből; az ezernégyszáz előtti mondatokból a sors folytonosságára. Ama látomások nemcsak a patmoszi korszakról szóltak. Dürer elkészíti Apokalipszis fametszetsorozatát. Az ő látomásai sem csak a saját éveiről szólnak.

A sorozat egyik első képén Szent János megkapja a mennyei parancsot, írja meg, amit látott. A következő metszet címe: *A négy lovas*. A halál vasvillával, a mérleget tartó az ítélettel, a harmadik magasra emelt karddal, a negyedik íját feszítve vágat.

A látomás valóság lesz: kitör a spanyol–németalföldi háború; az angol flotta elsüllyeszi az Ármádia hajóit; parasztlázadások, égő kastélyok; egymásnak feszül a pápa és Luther; az iszlám betör a Balkánra.

Tapasztalat és látomás 2.

Ne menjünk ilyen messzire, az első, a tizenötödik századig. Maradjunk az 1914–1918-ast közelebbi jövőjének tekintő tizenkilencedik századnál.

Dosztojevszkij Patmosza: Szibéria. Halálra ítélték. Megmenekül. Kényszermunkára száműzik Omszkba. A rabok között nem kell vizionálnia azt, hogy milyen a korszak. Átéli. Az ő Apokalipszis könyve a *Feljegyzések a holtak házából*. Leírja a leírhatatlant, rabokról, csavargókról, útonállókról: „Kimondhatatlan végtelen gyöttelem... a józan észet görcsös rángatódzás váltja fel...” Folytatja a Patmoszon leírtakat, a fametszeten megrajzoltakat.

Földényi F. László veszi észre, hogy Czesław Miłosz hivatkozik Dosztojevszkij egyik intésére: „Minden a jövő században dől el.”

1914–1918-nál tartunk.

Mi dől el a huszadik század második évtizedében?

A látomás mint struktúra

Milyen lett a jövő, amelyről Tisza István nem tudhatta, hogy száz évre is érvényes lesz?

Az első világháborútól mindig azoknak az oldalára szorult az ország, akik – néhány év kihagyással – folyamatosan a nyugati világgal fordultak szembe. Vezéreszme és folyamatos gyakorlat lett a HARC meghirdetése, ami aztán mindig a bukáshoz vezetett. A szakaszok: 1914–1918; 1941–1945; 1948–1990; 2010–?

A struktúra négy alappillére: eufória, általános lelkesítés-lelkesedés, a győzelembe vetett hit a harc kezdetekor (1.); a tapasztalatok érvénytelenítése, tagadása, meghamisítása (2.); végső kudarc, tengernyi emberáldozat, elbukás (3.); a vereség okainak áthárítása, bűnbak-képzés, gyűlöletkeltés (4.).

A folyamatos rossz oldalra sodródás *kritikája* nyugati nézőpontból: „A magyarok fővárosuk díszterére állították »igazságtalanul elragadott tartományaik« szobrát, holott ezeket a tartományokat olyan háborúban veszítették el, melynek kitörését teljes szívükkel üdvözölték, s melynek döntésére örömmel rábízták magukat” (Julien Benda, 1928). Magyar nézőpontból: „...hírünk a világban riasztó... végzetes bűn volna tovább is áltatni magunkat... belsőleg kell előbb megigazulnunk, hogy a világ előtt méltán igazolhassuk magunkat... a magyarság legnagyobb veszedelmének (mert minden jó törekvés legvégzetesebb akadályának) egy hamis helyzetismeretet és abból következő még hamisabb önismeretet tartok” (Illyés Gyula, 1943).

Példa a folyamatosságra.

1941, Horthy Miklós kormánya hadat üzen az antifasiszta szövetségnek. Elindulnak a magyar csapatok. Tizenegy éves gimnazista vagyok. Minden délben fel kell állnunk az iskola-

padban. Kórusban mondjuk: „Delet harangoznak szerte Magyarországon. Ez a harangszó a nándorfehérvári hősökre emlékeztet. Ma ismét harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe a fegyvert, s ő bátran elfogadta. Imádkozunk értük és itthoni szeretteikért. Kérjük a jóistent, áldja meg a jó magyar fegyvert...” (1.)

„Bámulatos, mennyire hasonló, sőt azonos ellentétek újulnak fel történelmi korszakaink során, hol Szent István-i palástban, hol zsinóros mentében, hol farmernadrágban, de mi rájuk ismerünk... csak a megoldatlanságaink tartósak...” (Nemes Nagy Ágnes, 1988) (2.)

A kialakult hatalmi-társadalmi szerkezetekben az Idő elveszíti szerepét. A közös múlt és jelen mintha mindig jövő is volna. A traumatizáltságok nemzedékről nemzedékre öröklődnek. Trianon begyógyíthatatlan. Az auschwitz krematóriumok füstje nem oszlik. Folyamatos az értelemkeresők kiszorítása, rágalalmazása, elüldözése. A kormányzat szavát képviselő, magát történésznek mondó asszony nyilatkozik: az Európai Unió harcot hirdetett Magyarországgal szemben. (3.)

Vak vezet világtalant

Harminc évvel Dürer sorozata előtt, a tizenötödik század öldökléseinek idején az idősebb Pieter Brueghel megfestette *Vakok* című képét. Vízióját látomásstafétaként vette át az előtte dolgozó Hieronymus Boschtól és adta tovább Dürernek, akit János apostol könyve inspirált, Brueghelt Máté evangéliumának tizenötödik fejezete: „Ha vak vezet világtalant, mindketten gödörbe esnek.”

A képen egymásba kapaszkodva öt vak botorkál. A hatodik, aki legelől haladhatott, már egy árokba bukott. Társai még lépésben, nem sejtve, hogy rájuk is a mélység vár. Felfelé tartják fejüket, mintha kutatnának valamit. Talán a számukra ismeretlen fényességet. Az élen haladó a gödörbe bukottra támasztja kezét. Semmi nem jelzi, honnan jönnek, hová igyekeznek. A bukás így is, úgy is kódolva van útjukba.

...és a tudomány; és az irodalom?

Az általános lelkesedés, ami a háború *minden* részvevőjét magával ragadta, felszította a nemzeti öntudatot. Olykor közösségi mentalitást alakított ki, amely a vesztes nemzetekben még jobban felizzott. Elhomályosult a valóságos eseményvilág. Mindezt a tudomány aztán a továbbiakból visszatekintve traumatizáltsággént, revánsvágyként értelmezte.

Könyvtárnyi történészi munka született az első világháborúnak az egész századra gyakorolt hatásáról, az emberi pokol utólagos analíziseiről, szellemi-lelki feldolgozhatatlanságáról. Napirendre került az is, hogy a forráskutatásoknak párosulni kell a nagyobb struktúrákat értelmező fogalomteremtéssel. Summáztatott, hogy az Idő elveszítette szerepét azáltal, hogy az újabb és újabb nemzedékekre is ráterhelődött az első világháborús múlt, s a belőle következő második nagy háború minden hordaléka, aminek hatására „a súlyos nemzeti, sőt birodalmi elkötelezettséggel átítatott közösségi öntudat, melyet egyebek között a háborús nacionalizmus segített világra hozni, természetes vaksággal párosult” (Gyáni Gábor).

Hermann Broch is foglalkozott azzal, hogy az első világháború világegésével az értékvesztések ideje érkezett el, s ez aztán a fasizmus tetőzésével korszakindító állomásnak bizonyult. A huszadik századi „nagy” irodalom ezt ábrázolja, írta. Különbséget tett a között, amit „nagy”, illetve „kis” irodalomnak keresztelt el. Arról gondolkodott, hogy az első háborúval felerősödő szellemi zűrzavarban a tizenötödik-tizenhatodik század óta keletkezett összes képtelen-

ségelemei forgalomban maradtak, s az a „nagy” irodalom, amelyik *nem* a kor igényeivel-szükségeivel törődik, hanem azzal, hogy tudja-megjeleníti, hogy valójában miben áll a korszak. Az ilyen intuitivitást, látomásosságot nevezi *korszakérzésnek*. Ha a korszak érték-vákuumot képvisel, a „nagy” irodalom ezt a vákuumot fejezi ki, írta. A „kis” irodalom kiszolgálja a kort, s struktúrájának részévé válik.

Harminc éve idéztem először Bergyajevet, miszerint a szellemi élet lehetősége kétségessé vált. Megértette Dosztojevszkijt: az irodalom nem kerülheti meg az emberi lényeghez tartozó ROSSZ és BŰN kifejezéseket. De minden a jövő századtól függ – üzent a *Feljegyzések a holtak házából* írója.

Száz év tapasztalataira hivatkozva Kertész Imrét és Varlam Salamovot idézve írja Földényi F. László: a humanista szemlélet egyik hiátusa az, hogy „olyan színben tünteti fel a Gonoszt, mintha pusztá üzemzavarról, balesetről volna szó. S hogy a történelmet feltartóztathatatlan diadalútnak tekinti... le akarja magáról venni a Bűn terhét. Ezt már Bergyajev mondja, (aki) azt írta, hogy Dosztojevszkij felfedezte a humanizmus immanens erőtlenségét, azt, hogy képtelen az emberi sors tragédiájának megoldására...”

1914–18 százéves hatástörténetéhez csatlakozó újabb lineamentumtörések idejét éljük. Vigaszunk a struktúraváltások folyamatosságának felismerése. János apostol, Dürer, Dosztojevszkij és annyi mások hagyatéka nyomán. Vagy még előbbről, a Bárka idejétől, a genezis első kelepccéjétől.

Horthy Miklós 1921. augusztus 21-én szinte I. Ferenc József bukáshoz vezető proklamációjának mondatait ismételve jelentette ki a máig vezető történelmi terep folyamatait kijelölve: „...minket nem győznek le soha, a nagy háború legjobbjait hozzákötöm az ősi rőghöz a magyar fajnak olyan jövőt biztosítani, amely rettentő erővel sújt le...”

Megalapozódott a százéves létszerkezet ma is szilárd két alappillére: VAKSÁG és HARC.

A korábbi történelmi szakaszokban lehetett kérdéseket, felhívásokat intézni a korszallemhez. A ma szellemtelen, harci páncéllal burkolt létszerkezetéről lepattannak nemcsak az európai szellem megszólításai, de Ady, Babits, Halász Gábor, József Attila és a maiak próbálkozásai is.

Marad az ősi intés:

„Írd meg tehát, amiket láttál, amik vannak, s amik történni fognak ezek után.” (*Jelenések könyve 1.*)